

Роман ГОЛИК (Львів)

ІВАН ФРАНКО, ЧИТАННЯ Й КУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ В ГАЛИЧИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Постать Івана Франка належить до тих, довкола яких існував особливий ореол і в уяві сучасного йому суспільства, і в свідомості наступних поколінь. Не дивно, що його творчість стала об'єктом окремого напрямку сучасної української гуманітаристики – франкознавства, одним з яскравих представників якого є, зокрема, Богдан Якимович.

У цій статті йдеться про дві проблеми. Перша – роль читання і книжної культури у Франковій творчості – частково вже стала об'єктом бібліологічних досліджень, зокрема праць Б. Якимовича про Франка – видавця та книгознавця¹, роботи Я. Мельник про бібліотеку письменника², опублікованої у рамках проекту каталогізації його книгозбірні тощо. Однак нас цікавлять дещо інші аспекти питання: роль лектури й тематичного добору книг у формуванні світогляду І. Франка, розвитку його літературної та наукової діяльності на тлі книжної культури ХІХ – початку ХХ ст.; його ставлення до читання як явища, а також (частково) форми і способи комунікації письменника зі своїм читачем. Інакше кажучи, нам йдеться про Франкове читання і прочитання текстів Франка його сучасниками. Друга частина порушуваних проблем стосується рецепції самої особистості Івана Франка. Ця проблема також частково відображена в наукових дослідженнях, зокрема, у відносно недавній біографії Франка на тлі галицького соціуму ХІХ ст., яку запропонував Ярослав Грицак³, книзі Тамари Гундорової про образ Франка як Каменяря⁴, есеях Григорія Грабовича про Франка – пророка (“Мойсея”) та критика “валенродизму”⁵, статті Лілії Сироти про інтерпретації образів Франка і Франкового образу⁶ тощо. Отож, ця стаття покликана висвітлити лише певні, може, малодосліджені елементи вказаних проблем, для розв’язання яких необхідні детальніші студії.

Франкове читання. Франкова лектура – різношерстий і в той же час упорядкований феномен. Набір книг, які привертала увагу І. Франка, постійно

¹ Див., зокрема: *Якимович Б.* Книга, просвіта, нація. Видавнича діяльність Івана Франка у 70–80 роках ХІХ ст. – Львів, 1996; *Його ж.* Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів, 2006.

² *Мельник Я.* Бібліотека І. Франка // Бібліотека Івана Франка. Науковий опис: У чотирьох томах. – Київ, 2010. – Т. 1. – С. 9–31. Тут принагідно йдеться і про Франка-читача загалом. Див.: Там само. – С. 9–10.

³ *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. – Київ, 2006.

⁴ *Гундорова Т.* Франко – не Каменярь. – Мельборн, 1996.

⁵ *Грабович Г.* Тексти і маски. – Київ, 2005. – С. 87–152.

⁶ *Сирота Л.* Від Франкових образів до образів Івана Франка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 556–566.

змінювався (інколи—з калейдоскопічною швидкістю). Читацьку еволюцію письменника сьогодні можна простежити у трьох ракурсах: у руслі спогадів самого Франка, з перспективи спогадів про нього і у світлі офіційних документів та епістолярію, художніх і наукових текстів, де Франко аналізував читання як таке.

Ставлення до шкільного читання у І. Франка було неоднозначним. З його художніх творів (“Грицева шкільна наука”, “Малий Мирон”, “Оловець”, “Shönshreiben”) постає, радше, похмурий образ шкільної та гімназійної науки. Її здійснюють за традиційним, чисто формальним методом, – приховано натякає письменник, – без врахувань психології сільської дитини. Тому все прочитане в її свідомості зливається у трафаретний ряд малозрозумілих складів. Невипадково Гриць із “Грицевої шкільної науки” зупиняється лише на етапі повторення беззмістовного “а-ба-ба-галамага”. Супутник шкільного читання – письмо / чистописання / каліграфія у Франковому “Shönshreiben” взагалі асоціюється з примусом, тілесними покараннями і стає формою педагогічного садизму. Мемуарна картина Франкової дитячої та юнацької лектури не така категорична й відразлива. За спогадами самого письменника, по-руськи читати його навчив брат матері, представник ходячкової шляхти Павло Кульчицький з Ясениці Сільної. Крім того, після навчання у місцевій школі майбутній письменник міг читати польською й німецькою, а також, очевидно, засвоїв початки церковнослов’янської, щоб “співати до служби божої”⁷. Натомість для Франкових однокласників цей етап навчання асоціювався з церковними книгами. За їхнім спогадами, тут вчили, насамперед, співати гласи та тропарі, а також читати Псалтир⁸. Однак Франкове свідцтво про освіту в Ясеницькій тривіальній школі уже розмежувало механічне читання руських текстів і розуміння й переказ прочитаного, отже, свідчило про те, що наука читання тут, принаймні за формою, відповідала канонам австрійської педагогіки XIX ст.⁹ Сам письменник стверджував, що до його першої (неофіційної) лектури входили видання 30–40 рр. XIX ст., які залишилися в селян після смерті священика й культурно-освітнього діяча Йосифа Левицького. Серед них – відомий “Вінок русинам на обжинки”, а також релігійна література – історія біблійна (тобто одна з “Історій біблійних Старого і Нового заповіту”) та перемишльський збірник “пісень богоговійних” 1837 р.¹⁰

Проте початком реального повноцінного контакту Франка зі світом книжної культури можна вважати дрогобицький період його навчання. Тут, однак, теж простежуються дві тенденції. Перша – неприязнь майбутнього письменника до шкільної лектури¹¹. Звідси – мемуарний образ Франка-учня, який, замість слухати вчителя, “читає на годині під лавкою” і “не зважає на хід навчання”¹². Певну частину його неофіційної лектури, як виникає зі спогадів, складала саме шкільні підручники, які Франко читав із певним випередженням¹³. Водночас, частину нових

⁷ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 49. – С. 241.

⁸ Спогади про Івана Франка / за ред. М. Гнатюка. – Львів, 1997. – С. 43.

⁹ Іван Франко. Документи і матеріали. 1856–1965. – Київ, 1966. – С. 19.

¹⁰ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 240.

¹¹ Там само. – С. 242.

¹² Спогади про Івана Франка... – С. 50.

¹³ Так, під час навчання у школі василіян увагу учня привернув вірш “Кіт з’їв сало” з “Читанки руської для 4 класу народної школи”. Франко вирішив продекламувати його і дістав за це книжкову нагороду. Див.: Там само.

знань Франко-школяр черпав із випадкової лектури¹⁴. Проте, з іншого погляду, Франкова цікавість до читання була бар'єром, який відмежовував його від решти учнів¹⁵. Для самого Франка періодом особливо інтенсивного читання став час навчання у гімназії. Цей період він згодом описував як перехід від книг, написаних галицькою літературною мовою 60–70 рр. XIX ст. з етимологічним правописом, до книжок “народною мовою” та фонетичним правописом¹⁶. Проте для Франка-гімназиста фонетика ще не стала ідеальним ключем для розуміння прочитаного. Швидше усього, вирішальну роль для майбутнього письменника на цьому етапі мало суб'єктивне відчуття гармонії між “язиком” (мовною формою) і “річчю” (змістом) книжок. Так, він зауважував, що ані “Переяславська ніч” наддніпрянця М. Костомарова, ані написана наддністрянським діалектом “Русалка Дністрова” спочатку не були йому зрозумілими. Натомість позичене в І. Верхратського львівське видання творів Шевченка, навпаки, збудило велике зацікавлення гімназиста (“Вивчив майже усього напам'ять”, – повідомляв поет пізніше)¹⁷. Перехід від нижчих до вищих гімназійних класів для Франка – це також перехід від обмеженого, “бідного” на назви читання до читання екстенсивного, різноманітного. В автобіографії, написаній для О. Огоновського, письменник вибудував хронологію власного гімназійного читання: “Русалка Дністрова”, видання Шевченка – починаючи від 2 класу гімназії, пізніше – річники “Правди”; починаючи від 5 класу гімназії – твори Шекспіра, Шіллера, Гете та ймовірно, Гомера. “Вища гімназія”, за Франковими спогадами – “час читання всякої всячини”, зокрема світової літератури: від творів А. Міцкевича, Ю. Словацького до “Саги про Нібелунгів”, текстів В. Шекспіра, Ф. Шіллера, Клопштока, Й. В. Гете, Г. Гайне, Жана Поля, І. Красіцького, Авербаха, Ч. Діккенса, В. Гюго, популярних у XIX ст. “Уріель Акоста” Гуцкова, текстів Ежена Сю та Коцебу тощо. Окрему нішу в цій лектурі займали тексти античних авторів (Гомера, Софокла, Таціта), а також Біблія (доступна Франкові частково у старослов'янському, частково – у польськомовному варіанті). Загалом, гімназійні товариші відзначали у Франка “замилування до читання всього, що йому лишень попадало в руки”¹⁸. Звичайно, що й у такому фронтальному читанні були винятки: в Дрогобицькій гімназійній бібліотеці І. Франко, за його словами, прочитав усе, “що було інтересне [...] за виїмком дитських повістей Шмідта і Гофмана”¹⁹. На коло Франкового читання вплинуло кілька факторів: вимоги обов'язкової шкільної лектури, комплектування гімназійної бібліотеки, а також книгозбірень гімназійних викладачів та колег²⁰. Гімназійна література та спосіб її офіційного читання не

¹⁴ Зокрема, приклад багатоскладового прикметника (konstantynopolitański), який здивував комісію Дрогобицького магістрату, він узяв з якоїсь книги за 60 крейцерів, нелегально позиченої з батьківської бібліотеки однокласника-поляка. Див.: Там само.

¹⁵ “Як лис за курми, ходив за книжками поміж люди [...] Помагав своїм товаришам, але не дуже радо, бо це перебивало йому читання книжок”, – підкреслював Карло Бандрівський (Там само. – С. 51).

¹⁶ Так, вчитель Франка Іван Верхратський заохочував учнів до писання кулішівкою, “лише не на чистових зошитах” і популяризував твори П. Куліша та Т. Шевченка (Там само. – С. 56).

¹⁷ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 243.

¹⁸ Спогади про Івана Франка... – С. 56.

¹⁹ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 243.

²⁰ Товариші Франка з цього часу, зокрема Михайло Коріневич, також скаржилися на бідність шкільної книгозбірни. Вони зазначали, що значну частину книг, які пропонували гімназістам,

вдовольняли також і Франка. Тому він запропонував товаришам збирати гроші на купівлю книжок, закласти “власну студентську бібліотеку” й обговорювати зміст прочитаного²¹. Крім того, від імені “провінціалів” гімназист звертався до знайомих зі столиці Галичини з проханням, щоб ті пересилали українські книги: “У нас в Дрогобичі книжки руської трудніше дістати, як з папороті цвіту! Проте і наші тутешні русини, не можучи читати книг руських, беруться до польських і німецьких, як я”, – скаржився Франко Василеві Давидяку²².

Ці та інші чинники відобразилися й на зібранні книжок самого письменника, на його літературних зацікавленнях у гімназійний період. Список текстів, які читав молодий поет у Дрогобичі, відображав інтелектуальні запити галицької інтелігенції середини – другої половини XIX ст. У ньому позначилися і приналежність тогочасної Галичини до німецької літературної цивілізації (звідси, увага до Нібелунгів, Шіллера, Гете, Гайне, Жан Поля), і вплив класичної гімназійної освіти (звідси, зацікавлення творами античних авторів), і популярність англійських (Шекспір, Діккенс) та французьких (В. Гюго, Коцебу, Ежен Сю) авторів. Мода на французьку й німецьку романтичну літературу в поєднанні з читанням українських періодичних видань і творів красномовного письменства XIX ст.²³ також дала свої результати. Це породило у свідомості гімназиста романтичне сприймання літературних творів та інтерес до фольклору. У листі до В. Давидяка молодий Франко акцентував на тому, що читав з трудом роздобути книгу М. Хомякова та просив позичити збірники російського фольклору Сахарова, збірки українських народних пісень М. Максимовича та А. Метлинського й записи сербського епосу Вука Караджича. Водночас, він ділився враженнями від галицьких збірок Жеготи Паулі і Вацлава з Олеська, прагнучи на основі руських збірок, реконструювати з “окрушин” цілість – “народну епіку”²⁴. Це – зразок погляду на фольклор крізь призму літератури романтизму

Читання цих та інших джерел штовхнуло Франка створити власні літературні тексти. Певний час художня література асоціювалася у його свідомості гімназиста насамперед із поезією. Звідси спроби писати домашні завдання віршами “у формі комедії або драми”²⁵. Гімназійні викладачі відзначали також Франкову звичку читати на заняттях художню літературу, трактуючи це як і знак малого зацікавлення до шкільної науки та лектури, і як знамення ерудиції й талановитості учня: “уже в п’ятому класі він під час уроків читав твори Шекспіра у німецькому перекладі”, – згадував Теофіл Грушкевич²⁶. Особливим був і Франків спосіб інтерпретації та засвоєння прочитаного.

складали німецькі енциклопедії та довідники (за приклад Коріневич ставив *Meurs universum*), книги класиків німецької літератури, польські книжки (їх автор спогадів відносив до категорії “*Podróży do ziemi świętej*”) та мінімум українських руських видань. Цю нішу, – підкреслював Коріневич, – частково заповнювало “сільське” чи “вакаційне” читання гімназистів-українців: русофільське “Слово” й тексти Івана Наумовича”. Див.: Спогади про Івана Франка... – С. 55.

²¹ Там само. – С. 53.

²² *Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 48. – С. 8.*

²³ Т. Шевченко, М. Вовчок, П. Куліш, С. Руданський, оповідання “Лихий попутав” Панаса Мирного, яке привернуло особливу увагу Франка тощо (*Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 244*).

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – С. 59.

²⁶ Там само.

Сторонніх вражало, що він мало користувався зошитами для конспектування, але “більше нотував собі в своїй голові так, що кожну річ пам’ятав настільки докладно, що так ніхто не міг собі [...] занотувати в зошиті, навіть в скороченні”²⁷. На цій рисі наголошував і сам письменник, підкреслюючи феномен власної пам’яті в контексті читання творів Т. Шевченка²⁸. Так чи інакше, класна й позаурочна гімназійна лектура загалом відбилися на ранній Франковій творчості, де фігурувала любовна поезія, віршовані драми та переклади текстів світової літератури тощо. При цьому первісним орієнтиром для молодого автора були ті ж таки доступні йому книжки²⁹. Гімназійне читання Франка позначилося й на ідеї майбутнього “Лиса Микити”³⁰. Поступово письменник почав пропонувати шкільним колегам спільно читати й обговорювати не лише чужі, але й власні літературні тексти³¹, які згодом стали з’являтися у друці. “При дуже нужденній лампі читав він нам то свої поезії, то “Кобзаря” Шевченка, то дещо зі Словацького й Міцкевича, а деколи і славніших німецьких поетів”, – згадував Іполит Погорецький³².

Вплив гімназійного читання був відчутний і в роки Франкового навчання в університеті*. Стандарти красномовства 60–70-х рр. XIX ст. помітні й у поезіях юного Франка – від панегіриків до “Баляд і розказів”, які віддзеркалювали тогочасну галицьку літературну традицію і лише частково виходили за її межі. Перелом у Франковій парадигмі читання значною мірою спровокував інтелектуальний вплив Михайла Драгоманова. Спочатку на нього вплинули відомі “Листи до редакції “Друга”, в яких емігрант із Наддніпрянщини вказував галичанам власні зразки для “прогресивного”, з його погляду, читання”³³. Ці зауваження Драгоманова стали

²⁷ Франко І. Зібрання творів... – Т. 49. – С. 56.

²⁸ Там само. – С. 243.

²⁹ Так, свого “Славоя” Франко намагався писати “біблійним і поетичним складом”, а водночас планував укласти трилогію, сюжетним стрижнем якої мала стати відома з грецької міфології “борба богів з титанами” – отже, почерпнуті з книжок античні тексти тощо. Див: Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 48. – С. 11.

³⁰ Той самий М. Коріневич згадував, що у четвертому гімназійному класі Франко навіть під час уроків захоплено читав німецькою “Рейнеке-лиса” та вже обдумував його українську переробку (Спогади про Івана Франка... – С. 57).

³¹ Спогади про Івана Франка... – С. 57.

³² Там само. – С. 58.

* Загалом рання проза письменника, зокрема його “Петрії й Довбушуки”, за словами самого І. Франка (у життєписі, написаному для О. Огоновського), були нав’язні творами Е. Сю й Е. Гофмана більше, аніж українським фольклором. Можливо, саме тому в тексті цього нібито побудованого на усно-народних переказах роману присутня тема читання (у бібліотеці Гошівського монастиря з’являється магічна книга – щоденник / мемуари Олекси Довбуша, яку ченці не можуть відчитати, хоч вона написана нібито руським письмом). Натомість, генезу своїх новел 1870-их рр. (“галицьких образів”) письменник пояснював орієнтацією на інші літературні зразки: твори Льва Толстого, Івана Тургенева та Еміля Золя.

³³ Драгоманов М. Три листи до редакції “Друга” // *Його ж.* Літературно-публіцистичні праці. – Київ, 1970. – С. 414, 416–417. Як приклад, Драгоманов наводив низку текстів, частину з яких становили твори українських письменників XIX ст., а частину – популярні просвітницькі видання для народу: “Котляревський, Квітка, Шевченко, Костомаров, Куліш, М. Вовчок, Нечуй, Рудченко, Стороженко, розмови про небо, про земні сили, про холеру, про бідність”. Поруч з українофільськими виданнями, автор “Листів” пропонував редакторам “Друга” орієнтуватися на тексти російських класиків і науковців, а також на тогочасне європейське письменство, зокрема, на представників “реального напрямку” у тогочасній літературі: М. Гоголя, І. Тургенева, Островського, М. Лермонтова в Росії та Ч. Діккенса, В. Теккерея,

ключовими й для Франка-студента: “З ваших листів до редакції “Друга” я вчитав лиш тільки, що треба знайомитись з сучасними писателями, і кинувсь читати Золя, Флобера, Шпільгагена, так як перед тим уже з запалом читав Л. Толстого, Тургенєва та Помяловського, а далі Чернишевського, Герцена. В тих трьох роках університетського життя я читав досить багато, хоч без вибору, більш белетристики, аніж наукових речей”³⁴. Прикметно, що у цій інтелектуальній біографії, написаній для того ж М. Драгоманова, І. Франко знову підкреслював, що неофіційне читання на університетській лаві було для нього важливішим, аніж слухання лекцій (“слухав... і зівав”). Водночас, університетські лекції також вимагали поглибленого прочитання літератури. Франко, наприклад, слухав загальну історію античної літератури та аналіз / пояснення окремих її текстів (“Електри” Софокла, промов Цицерона, поезики Арістотеля тощо), а на курсі в Омеляна Огоновського – виклади з “Несторового літопису” (“Повісті временних літ”), “Правди Руської” та “Слова о полку Ігоревім” тощо³⁵. Отож, офіційне університетське читання мимоволі також вплинуло на світогляд письменника.

Значно більше позначилася на ментальності й долі молодого І. Франка нелегальна лектура, яку йому пропонував той самий М. Драгоманов. Це – знакові для галицьких прихильників лівих ідей книжки-“метелики”: тексти Сергія Подолінського (“Про бідність”, “Парова машина”, “Про правду”), Михайла Драгоманова (“О малорусской литературе”, “Турки внутренние и внешние”), праці “Капітал і труд” Ф. Лассаля, “Что делать” М. Чернишевського, “Былое и думы” О. Герцена³⁶ тощо. Проте ці книги були не єдиним різновидом літератури, яким захоплювався у цей час І. Франко. Він жваво обговорював із Драгомановим зміст творів Ф. Брет-Гарта (“Габріель Конрой”), “Ярмарку суєти” В. Теккерея, Шпільгагена, циклу про Руггон-Маккарів Е. Золя, романів А. Доде (“Жак”, “Фромон-син і Ріслер старший”), творів Ф. Кабальєро, “Мертвих душ” М. Гоголя, романів Г. Діккенса тощо. (Зрештою, написані й видані у цей час Франкові тексти бориславської тематики були позначені впливом натуралістичного урбанізму в стилі того ж Е. Золя з його “Черевом Парижа” та частково Діккенса)³⁷. Проте, у цей період усе-таки домінувало зацікавлення саме забороненою чи “небажаною” літературою. Так, Франко пробував змоделювати, як галицька читацька публіка сприйматиме, наприклад, тексти М. Писарева чи роман М. Чернишевського “Что делать?” порівняно з іншими творами світової літератури: “Воно з Діккенса й для наших “образованих” людей буде “Ein Buch mit sieben Siegeln”, а про Золя скажуть, як чув саме недавно (про “Нутро Парижа”), що се дуже “батьарська повість” – “Що діяти?” що немає ніякої вартості, бо немає любовної “інтриги”, а другі знов речі, як от А. Доде, Е. Золя III, IV, V т. порозуміє, бачу, і наш селянин, особливо, де описується так вірно життя

Г. Флобера, Е. Золя, а також відомих тоді Ауєрбаха, Еркмана-Шатріана тощо. Для цього він рекомендував галичанам ґрунтовно прочитати тексти Пушкіна, Лермонтова й Гоголя крізь призму критики В. Белінського, твори І. Тургенєва, Островського і Ф. Достоевського у рецепції Добролюбова та радив галицьким літераторам вивчати англійську й французьку мову, щоби читати європейську літературу в оригіналі.

³⁴ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 245.

³⁵ Іван Франко. Документи і матеріали... – С. 30, 33, 36, 38.

³⁶ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 48. – С. 52, 66–67.

³⁷ Там само. – С. 52–68.

попа на селі...”³⁸. Водночас, письменник став зауважувати, що галицька читацька спільнота починає своєрідно реагувати на його власні тексти. Коли на початку письменницької кар’єри він бачив навколо певне захоплення своєю творчістю, то тепер її почали сприймати як суспільний виклик, поширення аморальності тощо³⁹. Франко наголошував, що він і його товариші активно читають також російську періодику: “Санкт-Петербургские ведомости”, “Биржевые ведомости”, “Новое время”, “Ниву”, “Пчелу”, “Вестник Европы”, “Отечественные записки” тощо⁴⁰.

Проте найбільше позначилася на життєвій кар’єрі молодого Франка та лектура, яку називали соціалістичною чи навіть нігілістичною. Через неясні для тогочасної галицької спільноти принципи визначення, що є соціалізмом / нігілізмом, а що ні, до списку підозрілих потрапило досить широке коло книжок, які читав Франко і які конфіскували під час його арешту в 1877 р. Тут були твори світового письменства (“Габріель Конрой” Брет-Гарта та польський переклад “Ярмарку суєти” В. Теккеря, “Робінзон Крузо” Д. Дефо, “Капітал” К. Маркса і “Основи філософії” Г. Спенсера, релігійні книжки (Діяння апостолів), руські видання середини XIX ст., насамперед тексти галицьких авторів (“Русалка Дністрова”, “Граматики” Я. Головацького, наумовичівська “Наука”, збірка текстів Павлина Свенціцького, “Kronika miasta Lwowa” Д. Зубрицького, “Зоря Галицька яко альбум на 1860 год”, “Исторический очерк основания Галицко-русской Матиці”, перемишльські друки першої половини XIX ст., зокрема “Лірвак з-над Сяну” тощо), грецька грамика й німецька читанка, твори російських письменників (Крилова, Пом’яловського і Салтикова, “Былое и думы” Герцена, “Отечественные записки” тощо)⁴¹. Тут бачимо “Sprawozdania Sejmu Galicyjskiego” і роботи С. Качали, праці М. Чернишевського, кілька робіт, присвячених сільським общинам, твори І. Нечуя-Левицького, дослідження В. Антоновича та М. Драгоманова про козаків, працю О. Партицького про Шевченка тощо⁴². У цьому дещо хаотичному списку усе ж були зафіксовані праці, де проглядався інтерес письменника до “громадівського соціалізму”, який проповідував М. Драгоманов (і який відобразився пізніше, на початку 1880-х рр., у “Захарі Беркуті”). Але загалом список конфіскованого свідчив, радше, про різноплановість інтересів молодого Франка. Натомість, під час судового процесу як доказ обвинувачення було використано інший фрагмент Франкового читання, який частково запропонував він сам. Зокрема, суд взяв до уваги Франкову інтерпретацію соціалістичної літератури у рецепції його співкамерника Кароля Скаміни. Той поспішив засвідчити, що Франко навіть у в’язниці пропагував антидержавні ідеї та пропонував читати “книжки з такою наукою, [...] а саме “Люди”, “Капітал і праця”, “Парова машина”, “Конституція”

³⁸ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 48. – С. 59.

³⁹ “Мій “Борислав” наробив клопоту нашій архієпископській газеті “Р[уському] Сіонові” [...], перший номер “Друга” вислав “Сіон” на оказ [...] за те обрушилися деякі попи і давай вередитися, що “Сіон” деморалізацію ширить межі жінщинами, висилаючи такі речі [...] нічо там нема такого нечоловічеського. Но помимо того воно не придається для плавного читання красавицям” (Там само. – С. 64).

⁴⁰ Там само. – С. 64–65.

⁴¹ Студинський К. Іван Франко і товариші в соціалістичнім процесі 1878 року // Іван Франко у критичі: західноукраїнська рецепція 20–30 рр. XX ст. – Львів, 2010. – С. 121.

⁴² Іван Франко. Документи і матеріали... – С. 118–119.

і газета “Слово”⁴³. Попри заперечення самого Івана Франка, ці свідчення людини, яка мало орієнтувалася і в соціалізмі, і в руських справах, і в друкованому слові загалом (зачисливши до підозрілих нігілістичних видань також і газету “Слово”) для суддів, однак, слугували переконливим аргументом вини⁴⁴. Проте й під час ув’язнення Франко добивався права на читання. Спочатку йому дозволили читати лише “фахову літературу” – грецькі та латинські книги. Але письменник прагнув розширити коло дозволеної лектури, долучивши до неї й книжки, в яких на той час могли бачити політичний підтекст. У листі до Ольги Рошкевич Франко просив принести книги, виразно присвячені робітничому питанню: “Szkice z dziejów prasy”, “Кар’єру Ругонів” та “Завоювання Пласана” Е. Золя⁴⁵. Восени того ж 1877 р., пишучи з ув’язнення, Франко просив в Івана Белея будь-якої літератури для читання: “Якби міг прислати ми яку книжку, яку-будь, аби були друковані слова – то прошу. Най будуть і параграфи, все одно!”⁴⁶.

Перебування у в’язниці вплинуло і на подальшу кар’єру письменника, і на стиль його мислення, і на читацькі зацікавлення у подальші роки життя. Але це був лише один із сегментів Франкового читання: однозначно окреслити його коло у зрілі роки Франка нелегко. Проте, за кількісними показниками книгозбірні, як вказував ще син Франка Тарас, видно, що письменник надавав перевагу літературі та літературознавству, книгам з історії та фольклору, працям зі соціології й політекономії тощо⁴⁷. Водночас творчість Івана Франка дозволяє подивитися на простір його читання в дещо ширшій перспективі, зокрема й з погляду рецепції та засвоєння прочитаного.

Одну велику групу книжок, до яких постійно звертався письменник, складала художня література. У поле зору І. Франка потрапила не лише більшість тих книг, які у XIX – на початку XX ст. включали в канон світового та українського письменства, але й тих, які належали до масової книжності. Так, серед творів світової літератури, якими цікавився І. Франко, знаходимо давньоіндійські тексти (Веди, Упанішади, Рамаєна, Махабгарата), корпус знакових творів грецьких та латинських письменників (Гомерово “Іліада” та “Одісея”: “Антігона”, Електра, “Едіп” Софокла, “Амур і Псіхея” Апулея, “Теогонія” Гесіода, “Бенкет” Плухарха; тексти Платона, Арістотеля, Фукідида, Вергілія, Таціта, Овідія, Горация, Піндара)⁴⁸ тощо. Ще ширшим у Франковому читанні було коло текстів європейської та позаєвропейської класичної літератури від середньовіччя до сучасності. Тут – старохристиянські духовні романи “Варлаам і Йоасаф”, “Стефаніт та Іхнілат”, і класичні поезії Данте Алігьєрі, і “Райнеке-лис”, і староісландські тексти, і твори арабського середньовіччя, і “Дон Кіхот” Мігеля Сервантеса, і тексти Яна Брожека, і “Втрачений рай” Мільтона, і сонети Шекспіра, і великий масив відомих і маловідомих нині текстів Дж. Г. Байрона, Г. Гайне, В. Гете, В. Гюго, П. Верлена, А. Доде, Е. Золя, Марка Твена, М. Гартмана, Врхліцького, Лілієнкрона,

⁴³ Іван Франко. Документи і матеріали... – С. 56.

⁴⁴ Там само. – С. 56–57, 75–76.

⁴⁵ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 48. – С. 71.

⁴⁶ Там само. – С. 73.

⁴⁷ Франко Т. Про батька. Статті, оповідання, спогади. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ, 1964. – С. 211.

⁴⁸ Там само. – С. 96–109.

Дранмора, Г. д'Аннунціо, А. Міцкевича, А. Асника, Майєра, Мореаса, Р. Мауруса, Махара, М. Розенфельда, Роденбаха, М. Янічек, С. Лагерлеф, Я. Каро, А. Девіса, К. Лявці, В. Ракоші, Ш. Форлеї, А. Біргера, А. Гайденштама, Пушкіна, Толстого, Достоевського, Помяловського, Салтикова-Щедріна, Гоголя тощо⁴⁹.

Загалом набір українських художніх текстів, до яких звертався І. Франко, відповідав літературному канонові, який сформувався в Галичині та Наддніпрянській Україні зламів XIX–XX ст. Насамперед, письменника цікавила давньоукраїнська література, яку він оцінював із певним “дистансом” – як таку, що має насамперед науковий інтерес⁵⁰. Причину цьому Франко бачив у специфіці давньоукраїнської естетичної думки⁵¹ та лектури як такої⁵². Письменник дивився на неї у світлі раціонально-позитивістичної критики. Давня література, пояснював Франко сучасникам, обмежена релігійною традицією й позбавлена творчості. Проте людські потреби ширші за ці рамки, і читач шукає кращої лектури: “коли чоловік навчиться читати, то його, напевно, кортить читати щось. Доки віра в “душеполезність” читання святих книг перемагає нудоту, доти він читає за спасеніє душі; та швидко він починає читати чогось цікавішого, забавнішого”⁵³. У такому поясненні приховані й власні Франкові пріоритети. Він нерідко звертав особливу увагу саме на ті тексти, що якимось виділялися на тлі середньовічного та ранньоновітного письменства, виходили поза її межі та чимось “промовляли” до сучасного світського читача, зокрема до нього самого. Звідси, ймовірно, Франкове намагання знайти віршовий ритм в окремих епізодах “Повісті временних літ”, зацікавлення полемічними текстами І. Вишенського (які він назвав “огнистими”), “Палінодією” Захарії Копистенського, віршованими драмами та інтермедіями, збіркою “приповістей посполитих” Климентія Зіновієва (у Франка – Климентія Трясці), козацькими літописами, активні пошуки староукраїнських легенд та апокрифів тощо⁵⁴. Окрему нішу Франкового читання займали твори нової української літератури, визнані класичними на

⁴⁹ Франко Т. Про батька. Статті, оповідання, спогади... – С. 63–68. Прикметно, що Т. Франко у 50-х рр. XX ст. називав частину творів (та їхніх авторів), якими цікавився І. Франко, “правдивою екзотикою”, “незначними прізвищами” і дивувався, звідки той їх “відкопав”. Однак, для Франкових сучасників значна кількість текстів, які письменник популяризував, не була такою чужою й незвичною. Частину авторів читали, бо вони здобули масову популярність в Європі, іншу – тому, що склали кістяк підручникових *Weltliteraturgeschichte*. Це стосувалося й Франкового читання творів української літератури.

⁵⁰ Див, наприклад: Микитась В. Іван Франко як дослідник давньої української літератури. – Київ, 1988; Мельник Я. Іван Франко й *biblia arosurpha*. – Львів, 2006 тощо.

⁵¹ Франко І. Передмова // Апокрифи і легенди з українських рукописів / зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. – Репринт видання 1896 р. – Львів, 2006. – Т. 1. – С. І. Письменник дивився на книжність цього часу як на масив шаблонних текстів, написаних авторами, які “любили ходити утертими стежками”.

⁵² Франко І. Українці // *Його жс*. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1984. – Т. 41. – С. 166–167. Він уявляв цю лектуру як монаше читання церковних книг і теологічних праць; теоретично – як своєрідний аскетичний подвиг, “благочинія душі”, практично – як конспектування й заучування напам’ять священних текстів. Коло книг, які читали середньовічні ченці, за Франком, – це світські та духовні компілятивні збірники: від “Пчл” та “Ізмарагдів” до “Паренетикону” й “Патериків”.

⁵³ Франко І. Історія української літератури // Там само. – Т. 40. – С. 159. Так пояснював вчений зацікавлення давніх читачів “чародійськими книгами”-“забавками” на зразок Лунників, еретичними текстами на кшталт апокрифів, лицарськими романами та притчами.

⁵⁴ Пор: Франко І. Передмова... – С. II.

зламі XIX–XX ст.: твори І. Котляревського, М. Шашкевича, Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, І. (Нечуя)-Левицького, М. Костомарова, П. Мирного, М. Устияновича тощо. Як літературний критик Франко вибудував власний канон модерної української літератури, власну шкалу текстів і авторитетів⁵⁵. Він прагнув ознайомитися з великим масивом середньої чи масової літератури, зокрема зразками регіонального – насамперед галицького – письменства різних естетичних та ідеологічних орієнтацій: від не дуже вдалих перекладів 30–50-х рр. XIX ст. пізнішого нагуєвицького пароха Й. Левицького до писань 1860-х рр. Ф. Заревича, К. Климковича, В. Шашкевича та дуже популярного в Галичині 70-х рр. XIX ст. І. Наумовича⁵⁶. Зрештою, через редакторські обов'язки письменник постійно знайомився з новинками тогочасної української літератури: від творів тих, кого вважали традиціоналістами, до текстів “Молодої музи”*. Варто зауважити, що під визначення новітньої літератури у Франковому “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року” потрапляло не лише красне письменство. У широкому розумінні І. Франкові йшлося тут про історію читання, формування літературної спільноти письменників та читачів, отже, про лектуру чи навіть книжкову продукцію загалом. Сюди входили і газети, і художні твори, і популярні книги для народу, і наукові розвідки.

Наукова література – окремий розділ Франкового читання. Значну її частину складала книги з літературознавства й фольклору, праці з естетики й психології художньої творчості, які вчений активно використовував як підставу для власних досліджень. Джерелами літературознавчого аналізу (а нерідко й об'єктами критики) для нього слугували різноманітні історії літератури О. Сент-Бева, О. Піпіна, Г. Брандеса, компаративістичні дослідження О. Веселовського та популярного К. Клоутона, роботи В. Вундта, Г. Штайнталя, Г. Спенсера тощо. Їх доповнювали праці з історії, соціології, права, бо у традиції XIX – початку XX ст. ці галузі утворювали певний історико-філософський континуум. Набір книг, до яких звертався Франко, змінювався залежно від теми, яку він досліджував, і від аспекту, в якому це дослідження велося. Так, трактат “Із секретів поетичної творчості” був опертий, в основному, на концепції німецьких, англійських та французьких фундаторів асоціативної психології. Натомість у відомій праці про Івана Вишенського

⁵⁵ Франко І. Метод і задача історії літератури // *Його ж.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 41. – С. 18–20. “Першим національним українським письменником” у цій перспективі ставав Панько Куліш (порівнюваний тут із Готшедом), за ним йшли “середні” автори, згруповані довкола естетики “Основи” (від Ганни Барвінок до А. Свидницького та Степана Руданського). Їм, у Франковому трактуванні, протистояли твори, зароджені під впливом “школи Драгоманова”, насамперед тексти Панаса Мирного. Натомість твори Тараса Шевченка й Марка Вовчка Франко вважав унікальними, неповторними і такими, що лежать поза межами звичної лектури.

⁵⁶ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // *Його ж.* Зібрання творів: У 50 т. – Т. 41. – С. 299, 317–319.

* Твори “молодомузівців”, як відомо, Франко оцінював досить амбівалентно. З одного боку, як свідчили його літературно-критичні тексти (“Із секретів поетичної творчості”), багатьох представників модернізму / декадансу він вважав порожніми формалістами, книги яких пропагують беззмістовність, позбавлені суспільного значення і є лише грою слів чи банальних істин. Їм письменник та вчений протиставляв Шевченкові твори як такі, що “сугестивно” діють на читача. Саме це, ймовірно, й викликало різкі дискусії з О. Луцьким (“Люднатикові”) та роздратовану реакцію на зауваження В. Щурата, який вписував Франкові твори в естетику декадансу. Водночас Франко читав і схвально відгукувався про твори інших молодих тоді письменників (Агатангела Кримського, Осипа Маковоя тощо), які відповідали його читацьким смакам.

вчений покликався переважно на роботи, які формували фундамент російської та української історичної науки ХІХ–ХХ ст.: монографію про Петра Могилу пера С. Голубеєва, роботи з історії церкви Є. Голубинського та “Историю русской церкви” митрополита Макарія, І. Малишевського, “Историю Скиту Манявского” Ю. Целевича, “Annales Ecclesiae Rutheniae” М. Гарасевича, історичні дослідження М. Костомарова, “Историю Воссоединения Руси” П. Куліша, роботи В. Антоновича, “Сводную галицко-русскую летопись” А. Петрушевича, історичні шкіци Л. Кубалі, “Patruyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku” В. Лозинського, студії К. Пуласького, М. Сумцова та О. Веселовського, бібліографічні роботи К. Калайдовича, П. Строева, О. Востокова, П. Каратаєва, а поруч з ними – на популярну тоді культурологічну географію Е. Реклю. Як джерела для студій над Вишнєвським Франко використовував томи “Русской исторической библиотеки”, “Актов Южной и Западной России”, “Актов, относящихся к истории Западной России”, періодичних видань (“Зоря Галицкая jako альбум”, “Киевская старина”, “Подольские епархиальные ведомости”) тощо⁵⁷. У Франкових працях – дисертації та книзі про Варлаама і Йоасафа, також присвячених дослідженню релігійної пам’ятки⁵⁸, науковий апарат зміщений у бік західноєвропейської філології ХІХ ст. Тут бачимо поклики на різноманітні історії роману й повісті (Ж. Лянгена, Дж. Денлопа, Шассанга, Вайнгартена), дослідження про візантійські повісті Е. Куна, В. Воцеля, О. Кірпічникова, О. Веселовського, Ст. Новаковича та історію візантійської літератури К. Крумбаєра, “Историю чеськой литературы” Ю. Юнгмана, “Народну румунську літературу” М. Гастера, “Историю мовознавства” Т. Бенфея, “Исторії німецької літератури” М. Коха та К. Гоедеке, праці з буддійської літератури Т. Ріс-Дейвіса, словник християнських легенд Дуе, “Popular tales and fictions, their migrations and transformations” В. Клоустона та його український переклад, на збірку апокрифів Ліпсіуса, старослов’янський словник Ф. Міклошича, а поруч з ним – на традиційну для того часу “Патрологію” І. Мінья. (Цікаво, що серед цих робіт Франко окремо виділив праці молодого тоді грузиніста М. Марра, який далеко згодом, у 30-х рр. ХХ ст., став фундатором офіційної лінгвістичної теорії СРСР – “марризм”)⁵⁹. Доречно мати на увазі одну особливість Франкових покликів на літературу. Це – не лише результат безпосереднього читання й порівняння з оригінальними джерелами, а й наслідок застосування вражаючої пам’яті письменника, яка, однак, не завжди була точною. Звідси – різні назви одних і тих самих цитованих праць, нерідко подані скорочено, не завжди точно передавання думок. Зрештою, таких мнемонічних принципів дотримувалися й деякі інші українські вчені ХІХ–ХХ ст., тому Франкові методи конспектування лектури не були такими вже винятковими. Ми не випадково акцентуємо на релігійній складовій у структурі Франкового читання. У цій сфері добре помітна специфіка релігійного мислення письменника й ученого. На ній позначилося і шкільне та гімназійне читання Псалтиря й Біблії загалом, і пізніше захоплення критикою християнства та позитивістичним (науковим) трактуванням природи, зокрема, популярне серед інтелігенції читання текстів Е. Ренана*, Геккеля та інших

⁵⁷ Франко І. Іван Вишнєвський і його твори // *Його ж.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7–211.

⁵⁸ Там само. – С. 314–658.

⁵⁹ Там само. – С. 478–479.

* Прикметно, що його книгу молодий Франко рекомендував дочці священника Ользі Рошкевич!

авторів** . Нарешті, ще одним розділом щоденного читання Івана Франка як журналіста, за свідченням Михайла Грушевського, майже постійно залишалася преса: “Франко йшов ополудні невідмінно на газети до “Віденської кав’ярні”. Ця щоденна полуднева порція газет була необхідним, як хліб, елементом його життя: як фаховий газетяр він прочитував їх у величезній кількості, і се стало його другою натурою”⁶⁰.

Індивідуальна лектура І. Франка позначилася і на колі читання його найближчих. Листування Франка з його сільською ріднею показує, що малоосвічені брати письменника (Онуфр/Онуфрій, Захар) та його вітчим також багато читали, однак їхня лектура залишалася на рівні популярних книжок, календарів тощо⁶¹. У колі власної сім’ї Франко практикував читання іншої літератури. Його діти згадували, що одними з перших текстів, які читав їм батько, були його власні твори – насамперед, “Лис Микита” та “Коли ще звірі говорили”, прослухані перед тим як усні тексти⁶². Син письменника Петро Франко стверджував, що рано навчився читати і був вихований на поезії Шевченка та декламував поезії “Думи мої”, “Причинна” та “Галаган”⁶³. З дитячого читання Франкові діти згадували також слухання з батькових уст казок братів Грімм, які письменник відразу ж перекладав українською і які діти сприймали неоднозначно (“по тих казках я боявся сам спати, і вночі йшов або до матері, або до тата”, – зізнавався П. Франко)⁶⁴. Натомість дочка письменника Анна зображала його сім’ю середовищем, де панував культ книги та захоплено описувала перехід від дитячого (казки) до обмеженого дорослого читання (ілюстровані видання з батькової бібліотеки)⁶⁵.

Що ж до самого Франкового читання, то в очах його сучасників воно пов’язувалося зі специфічною “книжковою манією”. Так, письменник не може пройти повз букіністичні крамниці, непрочитані книги на полиці дратують його і “не дають спати”, позичені книги “спокушають”, бо Франко прагне робити на них замітки і зробити власними (а тому не позичає книги зі своєї бібліотеки іншим, бо вони йому відразу ж стають “конче необхідними”) тощо. Зрештою, через свою велику ерудицію письменник не читає, а нюхає книги – таким зображав Франка Михайло Рудницький⁶⁶. Навіть якщо додати у цьому образі перебільшення, то

** Звідси зацікавлення книгами, які перебували на церковному індексі, і неортодоксальне трактування біблійних оповідей про Створення світу в руслі міфологічної чи компаративістичної фольклористичної школи тощо.

⁶⁰ Спогади про Івана Франка... – С. 216.

⁶¹ Горак Р. Листи родини до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2000. – Вип. 1. – С. 120–208; Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні... – С. 78.

⁶² Спогади про Івана Франка... – С. 466.

⁶³ Там само. – С. 453.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само. – С. 467. “Ці книжки нераз розгортав тато перед нами, і ми не могли досить надивитися на розмальовані якими красками образи та ілюстрації. Це були книжки з середньовічних часів. Були образи королів і королев у яскравих, багатих строях, замків і пишно прибраних двораків, але найбільше притягаючі були сцени з підземних пивниць, де карались нещасні жертви... Такі й подібні сцени оглядати було страшно, але при тім цікаво; не раз снилися потім побачені у книжці страхіття. Та ті книжки лиш дуже рідко дозволяв нам тато оглядати і то тільки тоді, коли [...] нам докладно вимили рученята й личка; тим більша була насолода оглядати книжки після неприємної процедури миття”, – зауважувала вона.

⁶⁶ Там само. – С. 338–340.

Франкове ставлення до книг та читання усе одно було відображенням ментальності пристрасного бібліофіла другої половини XIX – початку XX ст.

Прочитання Франка. Сприймання різних Франкових текстів у свідомості сучасного йому суспільства також була різною. Так, Іван Кобилецький стверджував, що і селяни, і гімназійна молодь Дрогобиччини, де письменник народився, захоплювалися творчістю Франка вже за його життя. Таке враження підсилював і локальний патріотизм, і сільська тематика творів загалом: “Ясеницю-Сільну Франко завоював уперше “Лисом Микитою” та “Панськими жартами”. “Лиса Микиту” молодші знали цілими піснями напам’ять, [...] старші товариші давали мені читати твори Франка, якими був цілковито захоплений [...]. Повага Франка між молоддю доходила до святості, його брошури, зокрема “Народ” та “Хлібороб”, переховувано, як які реліквії”⁶⁷. Водночас, той сам автор пригадував, що ставлення селян тої ж таки Дрогобиччини до читання Франкових книжок і Франкової візії читання було не однозначне. Насамперед, до цього спричинилася різна шкала цінностей, яка поступово відокремила письменника від сільського соціуму⁶⁸. Крім того, на ставлення до Франкових книжок серед галицьких селян помітно впливали також зовнішні обставини, передусім доля самого письменника. Так, Іван Яцуляк згадував, що через страх перед “нагінкою за соціалізм” у 1877–1878 рр. спалив усі книжки та часописи, які прислав йому письменник: “Спалив часописи: “Молот”, “Дзвін”, “Борислав сміється”, Дарвіна і всі дуже цінні книжки, за що мене Франко ганьбив”⁶⁹.

Натомість представники галицької інтелігенції зламу XIX і XX ст. описували власне знайомство з Франковими творами як форму інтелектуального формування особистості. Так, Б. Лепкий намагався передати емоційне тло засвоєння Франкового тексту як одну з ліній своєї творчої біографії. Насамперед, серед його дитячої лектури виділяється читання “Захара Беркута” у сільському Поручині на сторінках “Зорі”. Цей текст, зауважував письменник, впливав на психологію не так, аніж інші пригодницькі тексти, бо апелював до національної ідентичності. Це робило прочитане актуальним: “Я читав “Робінзона Крузо” і “Робінзона швейцарського”, “Духа пущі” і “Розбишаків та ріці Місісіппі”, але це краще, інше, цікавіше”, – повідомляє Лепкий матері. “Бо своє сину, бо своє”, – пояснює вона⁷⁰. Наступним твором, який Лепкий читає вже в повітових Бережанах, стає Франкове “З вершин і низин”, де молодий читач також відчуває оригінальність, інакшість дискурсу (“він не співає, а говорить”). Батько письменника влаштував спільне читання “Панських жартів”, дуже високо оцінюючи текст І. Франка (“від часів Шеченкового “Кобзаря” таких творів ми не мали”). Після цієї розмови Лепкий захопився поетичними творами Франка, розглядаючи його і як автора “Осінніх дум” та “Скорбних пісень”, і як творця “Каменярів” та “Vivere memento”⁷¹. Це бачення посилюється в історичній

⁶⁷ Спогади про Івана Франка... – С. 40.

⁶⁸ Там само. – С. 42. Так, на відкриття читальні “Просвіти” у Ясениці-Сільній І. Франко привіз як подарунок багато книг і “пояснював книжки, що привіз, як їх треба читати і розуміти”. Проте на селян набагато більше враження зробив грошовий внесок на потреби читальні, який вніс урядник Михайло Кобилецький, на що письменник мусив відповісти аналогічним дарунком, і саме це викликало гучні аплодисменти присутніх.

⁶⁹ Там само – С. 44.

⁷⁰ Там само. – С. 231.

⁷¹ Спогади про Івана Франка .. – С. 233.

перспективі. Читаючи твори старих і нових галицьких класиків, серед яких особливо виділяється Іван Франко, бережанські гімназисти бачили поступ української літератури, зміну її образів та пріоритетів⁷². Нарешті, квінтесенцією дотеперішньої лектури Франкових творів письменник зображав своє “віденське” читання поезій з циклу “Зів’яле листя” в контексті європейської класики⁷³.

Інший галицький інтелектуал – літературний критик Михайло Мочульський – подавав дуже схожу еволюцію власного сприймання Франкових текстів: через “Захара Беркута” до “Смерті Каїна”, “Сурки”, “На дні”, “В поті чола”, “З вершин і низин” та наукових праць (студія про “Перебендю” Т. Шевченка) до того ж таки “Зів’ялого листя”⁷⁴. Кожен із цих творів викликав у М. Мочульського як читача своєрідні – герменевтично-метафоричні асоціації. Частина з них породжував соціальний контекст, у якому критик сприймав Франкові тексти: “Читаючи збірку “В поті чола”, мабуть, у 1893 році, мені чомусь [...] уявлялося, що я бачу якийсь великий невід, у якому немов срібні риби, із-за недостачі чистої води й повітря”⁷⁵. Частина Франкових творів зацікавила юного Мочульського ідеями та сюжетами (“Смерть Каїна”, “Сурка”, “На дні”). Ще інші тексти, наприклад, збірник “З вершин і низин”, Мочульський сприймав на тлі інших перлин світової лірики (“лектура [...] збірки припала саме на час, коли мою душу колисав своїми солодкими піснями Гайне”). Молодий читач бачив Франкову збірку спочатку як прояв “холодного раціоналізму”⁷⁶. Проте, врешті решт, критик відкрив для себе Франкову творчість у всій її повноті та оцінив її як унікальний феномен в історії української літератури: “Отак і ми ждали довго, поки після Шевченка не зацвіла наша поезія і не покрилася безліччю запашних квіток – поезій Франка”⁷⁷. Така оцінка не була поодинокую: під кінець Франкового життя більшість українських галицьких інтелігентів, та й, зрештою, і селян-українців, оцінювали його доробок приблизно так само. У цьому руслі знаменним є майже анекдотичний епізод з приготуванням до ювілею сорокаріччя літературної діяльності І. Франка, на який звернув увагу Я. Грицак⁷⁸. За спогадами Володимира Бирчака, дрогобицькі українці в цей момент почали суперечку, в якому порядку слід влаштувати маніфестацію на честь письменника. Вони керувалися якраз загальною рецепцією ранньої творчості та оцінкою окремих його творів⁷⁹. Зрештою, сам Франко відповів

⁷² “Почувалося, що від Маркіянового “Бандуриста” до Франкових каменярів пройдений далекий шлях. “Бандурист” був для нас, бережанців, якийсь – то близький і радісний, але в “Каменярах” почувалося куди більше сили, що рвала і гнала нас вперед”, – зазначав Б. Лепкий (Там само. – С. 234).

⁷³ “Ті вірші були найщиріші і найкращі в світі, такі гарні, що сказав би, нічого гарнішого в світі й бути не може [...] У “Зів’ялім листі” побачив я нові риси Франкового літературного обличчя, нові осяги його ума. Пригадався великий Гете, творець Іфігенії, а рівночасно автор чудових ліричних [...] архітворів” (Там само. – С. 235–236).

⁷⁴ Іван Франко у критиці... – С. 228–229.

⁷⁵ Там само. – С. 228.

⁷⁶ Там само. – С. 229.

⁷⁷ Там само. – С. 230.

⁷⁸ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні... – С. 430.

⁷⁹ Спогади про Івана Франка... – С. 311. Одні дискусанти, покликаючись на важливість Франкових творів бориславського циклу (“Борислав сміється”, “Воа Constrictor”) стверджували, що першими у колоні мали б йти тамтешні робітники, оскільки Франко – “соціальний письменник”. Інші покликалися на “Мойсея” та “Івана Вишенського” як на докази національної спрямованості Франкових творів. Натомість, автор спогадів досить саркастично зауважував,

ініціаторам маніфестації, що він “не поет одної верстви, а цілого народу”, і тим вирішив суперечку⁸⁰. Цей текст показує, водночас, і важливість Франкової творчості для усього українського соціуму сучасної йому Галичини, і значну диференціацію у сприйманні його текстів.

Це добре розумів і сам письменник, шукаючи різних форм спілкування з читачем і, зрештою, свого читача – людини, яка вміє читати і добре розуміє його твори. Про це свідчать, зокрема, передмови, якими він супроводжував тексти. У багатьох із них письменник намагався сигналізувати, якій аудиторії адресовано його твір та як слід його читати. У деяких випадках це було важливо. Так, у пам’яті Франкових сучасників “Лис Микита” фігурує як окрема книжка і як складова шкільних читанок нарівні з іншими текстами для дітей (“Абу-Касимові капці”, “Коли ще звірі говорили”, “Пригоди Дон Кіхота”, “Коваль Бассім”), отже, як популярна дитяча лектура початку ХХ ст.⁸¹ Натомість сам письменник, хоч у першому виданні подавав свій твір як дитячий, опублікувавши його саме у “Дзвінку”, пізніше адресував його не лише дітям, але й селянам, які також, на його думку, мали розуміти прості й дохідливі образи казки. Це, підкреслював син Франка Тарас, змінювало і читацьку аудиторію (тепер – не тільки “хлоп’ята”, але й “дорогі братя”), і головну мету тексту: “просвітити селян і показати їм наглядно вагу хитрості в звичайному житті”⁸². Крім того, Франко нерідко називав свій твір лише переспівом німецького “Райнеке-лиса”, тим самим відводячи на другий план галицький колорит тексту і його оригінальність. Натомість частині галицької інтелігенції “Лис Микита” здавався політичною сатирою, карикатурним зображенням соціуму австрійської Галичини та монархії загалом.

Зрештою, частину передмов до творів, які для самого Франка були “криком душі”, спробою відвертої та гострої розмови з публікою, його читачі нерідко сприймали як провокацію і навіть образу*. Водночас Франковий “Мойсей” майже однозначно був сприйнятий літературною публікою як пророчий твір національного значення, який у цьому плані перевершив часто цитовані перед тим його ж таки “Великі роковини”. Це враження підсилювало і те, що Франко влаштував публічні читання свого твору. Очевидно, у письменника була свої підходи до публічного читання лекцій і декламації власних творів. Сучасники Франка (наприклад, Володимир Охримович) згадували, що він – хоч не надто часто – влаштував вдома

що бориславські оповідання – це текст про робітників та євреїв, так само як і “Мойсей”. Втіленням ідеї Івана Вишенського мали б стати “дрогобицькі василіяни”, а дух ще одного Франкового твору, “Для домашнього вогнища”, за цією логікою, повинні би репрезентувати, очевидно, жінки легкої поведінки.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ “Незвичайне враження справив на мене Франків “Лис Микита” [...] Ми, діти, не могли дочекатися спокійно виходу кожного нового номера “Дзвінка”, читали “Лиса Микиту” з захопленням, а як він був виданий книжкою, десятки разів перечитували його як якусь свіжу новину. Я ще після тридцяти років читав його з таким захопленням, як у дитячих літах. Те ж саме можу сказати й про “Пригоди Дон Кіхота” й “Абу-Касимові капці,” – згадував Богдан Барвінський (Там само. – С. 408).

⁸² Франко Т. Лис Микита // *Його жс*. Про батька... – С. 70.

* Так сталося з нарисом “Дещо про себе самого”, яке впливове “Діло”, а вслід за ним і чимало галицьких українців відразу ж назвало “смутною появою”, звинувативши Франка у зраді національних інтересів. Схожим криком душі стало і “Зів’яле листя” та передмова до нього,

гостини, де “відчитував свої поетичні, свіжо написані, ще не друковані твори” (наприклад, “Тюремні сонети”)⁸³. У зрілі роки він намагався виголошувати відчити та лекції “без пафосу”, акцентуючи лише на суті справи. У час публічного читання “Мойсея” до цього додалася ще й хвороба та брак сил. Тому враження від вечорів, на яких І. Франко читав перед зібраними свій твір, з боку слухачів було двоєке. З одного боку, його сприймали як читання, а не декламування у повному значенні того слова (“Читав спокійно, виразно”⁸⁴). Тому частина слухачів сприймала це читання з сумішшю розчарування та зрозуміння: “[...] спереду лунає спокійний, одноманітний голос поета. І знов слухачі ніяковіють. Думали: почують сильний, повен переливів, із різними переминами, то високий, то низький живий голос – а то легко, спокійно пливке слово, як та подільська річка. Слухачі, що привикли до голосних декламацій, поволі звикають. Це ж не декламатор перед ними, не той, що завчив чужу поему, а творець сам, той, що виносив свого Мойсея під серцем, що цілого себе вклав у нього, це ж він той Мойсей, народний провідник, що [...] має вже за собою сорок років важкої праці і спокійно [...] про неї розповідає... Читання тяглося, здається, дві години... Ніхто не ворухнувся. І як поет скінчив, спершу не хотілося вірити, що вже кінець,” – згадував Василь Сімович⁸⁵. Водночас ті ж образи поеми й аура “Українського Мойсея”, яку вже в той час перенесли на Франка, сприяли тому, що в його публічному читанні бачили емоційну, художню (“тиху, але могутню”) декламацію: “Читав поет свій твір тихим, повільним голосом, але з дуже чіткою дикцією та з великою мистецькою експресією, так що всіх нас він прямо зачарував і цілком полонив наші душі своїм читанням”⁸⁶. Фактично ж, у цьому випадку читання саме по собі уже не грало визначальної ролі. Основним стрижнем комунікації між слухачами та автором “Мойсея” став відображений у суспільній свідомості галичан образ його самого – національного провідника, який веде народ у незвідане майбутнє, жертвуючи задля цього найцінніше – власне життя.

в якій Франко проводив приховані асоціації власних текстів з творчістю Гете – зокрема, популярними “Стражданнями молодого Вертера”. Проте і цю збірку оцінювали по-різному. Частина читачів відразу позитивно відреагувала на її природний ліризм, частина, навпаки, нарікала на раціоналізм поетичного стилю, ще частину вражало акцентування на темі смерті й самогубства.

⁸³ Спогади про Івана Франка... – С. 89.

⁸⁴ Там само. – С. 523.

⁸⁵ Там само. – С. 516.

⁸⁶ Там само. – С. 519.